

A BÉKETÖREKVÉS IRODALMA ANGLIÁBAN.

Irta: *Ferenczy Valér.*

NÁLUNK aránylag kevesen tudják, mily óriási irodalma van a háborús veszély és elháríthatása kérdésének külföldön, nevezetesen Angliában. Így most egyszerre négy, a háború és béke égető problémájával foglalkozó könyv is érdemel figyelmet, ismertetést. Közülük egy 1934-ből: «The Intelligent Man's Way to Prevent War», több szerzőtől, a másik három egészen friss, 1936-ból: «The Citizen Faces War», Robert és Barbara Doningtontól, «What Are You Going to Do About it?» Aldous Huxleytől és «Which Way to Peace?» Bertrand Russelltől. A sorrend, amelyben e négy könyvre ráakadtam, igaz, fordítottja e felsorolásnak; de szándékosan veszem fenti sorrendben, mert a négy mű közül a két utóbbi nemcsak szerzőjének nagy neve, de tartalmának érdekessége, jelentős volta révén is százszor inkább megérdemli a nyomatékos ismertetést, mint az előző kettő. Bertrand Russell könyve pedig kimagasló valamennyi közül. Így, ha a véletlen e kettő után hozza elénk az «intelligens ember útja a háború elkerülésére» és «a polgár szembenéz a háborúval» című könyvet, már alig bírjuk elolvasni, túlnagy kvalitásbeli ür választja el a kiváló regényíró, elbeszélő és esszéista Huxleynek és a szuverén elméjű filozófus Russellnek művétől. Ami az «út a háború elkerülésére» című kötetet illeti: hogy ennek címe az «intelligens ember»-hez fordul, ez voltaképpen ötlettrablás, cím-plágium, amennyiben G. D. H. Cole keltett néhány évvel ezelőtt feltűnést több, az aktuális világpolitikával foglalkozó könyvével, melyeknek címe ugyancsak az értelmes emberhez appellált: «The Intelligent Man's Guide in World Chaos», «The Intelligent Man's Guide of Europe To-Day»... Nyilván kiadói ötlet volt, hogy ezt az üzletileg bevált címet variálták ezúttal a béketörekvésről szóló könyvnél. Ami viszont mélyen enged bepillantanunk az angol közhangulatba, ahol minden jel szerint nagyon is széleskörű érdeklődés nyilvánul meg a béke megőrzése s a háborús veszély életkérdései iránt. A képzelt «értelmes olvasó» béketörekvéseit tápláló könyv kompiláció: fejezeteit más-más szerzők írták, Sir Normann Angell, Prof. Gilbert Murray, G. M. Lloyd, Charles Roden-Buxton, Viscount Cecil, W. Arnold Forster és Prof. Harold Laski. Rengeteg benne a tudnivaló, annyi hogy már-már gátol abban, hogy — amire pedig legnagyobb szükségünk van — világos, átfogó képet nyerjünk a világ háború-béke életproblémájáról. Ami pedig már a lelegején, a kiadói előszóban döbbszót, sőt gyanút kell keltsen az intelligens olvasóban, az a bejelentés, hogy a kötetben nem lesz szó gazdasági kérdésekről. Mert az értelmes embernek tudnia kell, hogy a világgazdasági kérdéseket az általános világképből kikapcsolni hiú, meddő vállalkozás; és valóban, ezzel a téma elveszti a valóság talaját, holmi légüres térbe helyeződik; nem csoda, hogy a könyv lapjain bizonyos helyben topogást, kertelést, köntörfalazást érzünk; érezzük az angol «pacifizmusnak» és a nemzeti vagy birodalmi politikai önzésnek azt a sajátságos ellentmondását, amelyre úgy Huxley, mint Russell a legnagyobb nyomatékkal mutatnak rá, amelyet bámulatos erkölcsi bátorsággal, kíméletlenül lelepleznek.

«A polgár szembenéz a háborúval» furcsa könyv, szerzője fiatal házas-

pár, nyilván kezdő írók ; jelzik is, hogy kettőjük közül az egyik tanári, másik képzőművészi pályán van. Kétségkívül azonban nagy készültséggel, adatgyűjtéssel és rokonszenves igyekezettel láttak hozzá, hogy a maguk módján leszámoljanak a kérdéssel, amelyről teljes joggal úgy érzik, hogy a mai kritikus helyzetben mindenkinek foglalkoznia kell vele, mert hiszen máris mindenkinek véérére megy, életsorsába máris belemarkol a már-már tűrhetetlenné váló háborús feszültség. A könyv igen érdekesen kezdődik : azt állapítja meg, hogy az elmúlt világháborút el lehetett volna kerülni . . . Ausztria (így !) és Szerbia viszályát nemcsak hogy el lehetett volna simítani, de majdnem el is simult — abban a pillanatban, amely pillanat éppen a katasztrófának vált okozójává . . . Néhány óra kellett volna még s Ausztria és Oroszország képviselőinek sikerül virtualiter elhárítani a világháborúra való alkalmat, amikor a katonai elemek kerekedtek felül. Oroszország hadseregpáncsnokai először elkezdték a mozgósítást s aztán szép szóval s ijesztgetéssel levették lábáról a cárt, elérve, hogy az hagyja jóvá a mozgósítást ! A könyv a továbbiakban részletesen foglalkozik az angol lelkiismereti ellenvetők — conscientious objectors — szerepével és sorsával a világháború alatt. A könyv tenorja voltaképpen az, hogy az egyén, a «polgár» hogyan foglalhat állást a mai, egyre fenyegetőbb háborús veszedelemmel szemben. Anélkül azonban, hogy világosabb választ, konkluziót találna a kérdésre.

Aldous Huxley háborúellenes írása, «Mit akartok tenni a dologban?» (a háborús krízis dolgában), nem könyv, mindössze füzet, röpirat, terjedelme csak 32 oldal. De a röpirat rendkívül tömör, sokatmondó s azonfelül mintegy kiegészítése, kommentárja a szerző új, nagy terjedelmű és igényű regényének, az «Eyeless in Gaza»-nak, (melyet a Napkelet múlt évi novemberi számában ismertettem). A regényben a főalak, aki érezhetően sokban a szerző gondolatainak hordozója, a meddő, kietlen intellektuális individualizmusból kiábrándulva, a tettekre sző békepropagandában talál új, szebb életcélt ; most pedig, a röpiratban, melynek megjelenése nyomon követte a regényt, az író a maga nevében tesz hitet a háborúellenes álláspont, az aktív békevágy, békekövetelés mellett. A füzet fejezeteiben sorra veszi a háború «szükségessége», «elkerülhetetlen volta» mellett gyakran felhangzó, szokásos érveket és sorra bírálja, cáfolja valamennyit. Így pl. arra a közkeletű beállításra, hogy a háború természetes, mert az ember «harcoló állat», azzal felel, hogy az állatok ugyan harcolnak egyénileg, de a maga fajtájának tömeges irtása nem található az állatvilágban. Az állatvilágban lehető harc tehát Huxley szerint legfeljebb a párbaállal állítható párhuzamba, melyről a múltban azt hihették, hogy ugyancsak «elkerülhetetlen», pedig azóta «végeképp megszüntettük». Mellesleg szólva, érdekes, hogy még ily univerzális műveltségű angol is, mint Huxley, olykor, mint jelen esetben, meglehetősen szigetlakói szemszögből nézi a világ jelenségeit, amennyiben nem számol azzal, hogy bizony a párbaáll még nem egy kultúrnmeghatározásnál ma is megvan, mint társadalmi szokás, sőt kényszer, olyformán, ahogy Angliában megvolt régebben — mindössze azzal a különbséggel, hogy veszélyességét, vérengző voltát sikerült enyhíteni.; hiszen Angliában, mint egyebütt is, a múlt századokban sokkal inkább életre-halálra ment a párbaáll, mint manapság nálunk. Viszont, mint Huxley is, (ha nem is ebben az összefüggésben — nyomatékosan mutatja ki röpirata folyamán, a modern háború a régebbihez képes oly irtó mértékben növekedett, hogy ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ily szempontból különösen érdekes, kitűnő a füzet X-dik fejezete. Itt az aktuális világpolitikára tereli a szót : «Ez mind

nagyon szép . . . de a mi jelenünk sajátos adottságaira hogyan volna alkalmazható? Hogy állunk ezek szerint Olaszországgal, Németországgal? Japánnal? . . . » Huxley itt a legélesebben bírálja a békeszerződéseket, a hatalmi, imperialista és monopolisztikus törekvéseket, ahogy azok az antant-hatalmaknál megnyilvánultak s nyilvánulnak. Szerinte a versaillesi békekötés néprajzi szempontból még csak megjárja (?), de gazdaságilag a lehető legrosszabb békekötés. Teljes mértékben pártjára kel a békekötésekben póruljárt nemzeteknek. «Három nagy nemzet (valamint számos kis nemzet) úgy érzi, hogy igazságtalanul bántak s bánnak velük. És ez az érzés oly erős bennük, a fokonykenti és állandó elnyomorodás folyamata, melynek e nemzetek alávétvék, oly gyötrelmes, hogy e népek nagy tömegei a háborút — még a modern háborút is — jobbnak vélik a mai békeállapotnál . . . Az a tény tehát, hogy sok nemzet elégedetlen, nyilvánvaló háborús veszélyt rejt magában, mely veszéllyel szemben a monopolisztikus hatalmak lázasan fegyverkeznek. Ezzel azt remélik, hogy az elégedetlen hatalmakat rábírhadják az igazságos követeléseikről való lemondásra; háború esetén pedig számítanak arra, hogy győzni fognak . . . A militaristák gyógyíthatatlan romantikusok, szervezetenként képtelenek szembenézni a tényekkel. A realista békebarát világosan látja, hogy a monopolista államok jelenlegi politikája reménytelenül képzelgő. Mert először is az elégedetlen nemzetek annyira kétségbeesettnek érzik helyzetüket, hogy a pusztá fenyegetés nem fogja őket elrettenteni a háborútól, amely háború az ő szemükben még mindig jobbnak látszik, mint a békeállapot — jelenlegi mivoltában. Másodszor pedig, ha egyszer kitör a háború, teljesen lehetetlen megmondani előre, mi fog bekövetkezni. Lehet, hogy a monopolista hatalmak győztesekként kerülnek ki belőle — már amennyiben lesz egyáltalában, aki kikerül belőle . . . Ámde még ebben az esetben is valószínű, hogy a győzelem ára meghaladja az emberiség teherbíróképességét.

Huxley végletekig elveti azt az álláspontot is, amely szerint, ahogy a marxisták hiszik, a háború *csak* a társadalmi szervezet hibáiból ered; akár csak Huizinga, (legújabb, feltűnést keltett könyvében) Huxley is az egyént akarja mindenekelőtt megreformálni; szerinte «a békebarát nem tartja azt, hogy Isten Országát kívülről lehet ráerőszakolni az emberiségre . . . » Érdekes, és épp angol szempontból is jellemző, hogy Huxley, akár csak sokan az angol békebarátok között, erősen vallásos színezetű békekövetelést hirdet; így részletesen foglalkozik az Egyház álláspontjával a béke kérdésében és egy külön fejezetben idézi ily szempontból az Üdvözítő tanítását, valamint a korai egyházatyákat, a Krisztus utáni második századból Justinus Martyrt, Tatianust, a harmadik századból Tertullianust, Origenest, Cyprianust és Hippolytust, a negyedikből pedig Arnobiust, Eusebiust és Lactantiust, akik valamennyien kifejezetten elítélik a háborút. Huxleynél magánál is már valóban vallásos színezetet ölt a békekövetelés; hangsúlyozza, hogy az erőszakkal szemben erőszak nélkül sikra szállni legalább époly hősiességet kíván, mint a harcolás; amellet igen érdekes példákkal cáfolja azt az elképzelést, mintha a békés ellenállás nem lehetne hatásos. Erre nézve több példát idéz, elsősorban az ókeresztényekét a római elnyomással szemben, aztán William Penn-t és társait, a «Friend»-eket, barátokat (más néven a Quakereket), akik Pennsylvániában letelepülve, békés eszközökkel hódították meg a vad indiánokat, végül pedig a magyar nemzetet, amely 49 után, a kiegyezés előtti időkben ugyancsak békés eszközökkel, de nagyon is hatásosan állt ellent az osztrák elnyomással szemben.

Fölöttébb érdekes, hogy a fiatal írónemzedék e kiváló egyénisége, Aldous Huxley, ha nem is dogmatikus alapon, de mégis annyira kifejezetten vallásos, transcendentális értelemben száll síkra a háborús mentalitás ellen; nagy út, amit megtett idáig, attól az epés, gúnyos, cinikus iróniától, csaknem embergyűlölettől, mely korábbi műveit jellemzi, mely mellett azonban a figyelmes olvasó már itt-ott félreismerhetetlenül kiérezhette a bizonyos értelemben vallásos, lelki hasadtságot, a transcendentális dualizmust. Ezzel szemben Bertrand Russell, a korábbi nemzedékhez tartozó angol főúr és tudós, a matematikus logikájával, tisztán racionalista alapon hadakozik a háborúval — mint ahogy hadakozott már a világháború alatt is, amikor békebarát meggyőződéséért börtönbüntetést is szenvedett (a börtönben írta «Introduction to Mathematical Philosophy» című művét). Az ősz tudós mostani, legújabb könyvének «Melyik út visz a békéhez?» főérdeme, hogy rendkívül világos; minden készülsége, tájékozottsága mellett is nem a szakemberekhez, hanem ugyancsak minden «intelligens emberhez» szól, ha nem is írja rá a kötet borítólapjára. Fejezeteiben rendszeres vizsgálat tárgyává teszi a fenyegető háborús veszélyt, kifejezetten a mai, aktuális világhelyzettel foglalkozik, csak itt-ott hoz fel egy-egy példát a múltból, a párhuzam kedvéért, helyesebben az ellentét kedvéért. Mert miként Huxley, úgy Russell is, lehetőleg még nyomatékosabban hangsúlyozza, hogy a «történelem tanulságai» igen nagy mérvű revízióra szorulnak ma.

Russellt mindenekelőtt az a kérdés foglalkoztatja: Milyen lesz a jövő háborúja? Ezt a tények s a szakirodalom alapos ismeretével s részletekre menő ismertetésével tárgyalja; idézi nemcsak ismert politikusoknak, Baldwinak, Hoarenak, Madariagának és másoknak kijelentéseit, hanem számos hadászati szakértőnek, katonának legújabban megjelent könyvére mutat rá. A katonai szakférfiak — akik közt, Russell szerint, igen sok az őszinte békebarát — csaknem egyértelműen festik le a jövő háborúját és mind egytől-egyig egyetértenek a következőkre nézve: A légiháború minden elképzelhető fölülmulóan dominálni fog; a támadó sztratégia a mai, minden eddigőtől eltérő harcieszközök révén, óriási túlsúlyra tett szert, úgyhogy az a hatalom, mely az első erélyes csapást mérheti az ellenfelére, ezzel már alighanem meg is nyerte a háborút; az eljövendő háborúban nyoma se lesz már a lovagiasságnak, nem fegyveres haderők harca lesz, hanem mindenekelőtt az ellenfél polgári lakosságának tömeges irtása. Az a kormány tehát, mondja Russell, amely kész háborút viselni, számoljon azzal, hogy nemzetének nemcsak fegyverviselő férfilakosságát viszi halálba, hanem a békés polgári lakosságnak, nőknek, aggoknak és gyermekeknek nagy tömegeit, akik ellen a légitámadásnak első sorban irányulnia kell. Nem lesz légicsata, vagy ha lesz, az elenyésző fontosságú lesz az ellenséges állam legkönnyebben eltalálható célpontjainak, a fővárosoknak, ipari góccoknak levegőből való bombázása mellett. Az idézett szakemberek közt a legoptimistább Fuller vezérőrnagy, aki úgy véli (amiben senki más nem ért egyet vele), hogy a támadó állam emberiségéből csak olyan gázt fog használni a légitámadáshoz, amely inkább csak bénító, mintsem gyilkoló hatású. A gáz, melyre Fuller gondol, a mustárgáz; tény, hogy a mustárgáz, melyet a világháború vége felé már alkalmaztak, az esetek eléggé nagy arányában nem bizonyult halálosnak. Sokan, napokig tartó, elviselhetetlen kinszenvedés után, behaltak, az esetek többségében azonban az áldozatok életben maradtak, úgyhogy ma is élnek ezek a szerencsétlenek, vakon, a legszörnyűbb rokkantságban, mint élőhalottjai a 17-ben vagy 18-ban történt

gáztámadásnak. És valóban, az «optimista» Fuller is olyan képet fest egy fővárosnak, a leendő háborúban várható bombázásáról, mely szörnyűségben Dante poklára emlékeztet.

Russell könyve további fejezeteiben a különféle politikai törekvéseket bírálja, amelyek egytől-egyig, bár a legkülönbélebb módon, a háború elkerülését céloznák. Főként hazája szempontjából bírálja ezeket, de emellett nem feledkezik meg az általánosabb szempontokról sem. Így veszi bírálat alá a kollektív biztonság politikáját, mely a Népszövetségre támaszkodik. A Népszövetség azonban jelenlegi alakjában alig egyéb, mint a hatalmi egyensúly politikáját szolgáló intézmény. 1914-ben is a hatalmi egyensúly politikája volt az uralkodó s így a mai helyzet, mutatis mutandis, veszedelmesen hasonlít a világháborút megelőzőhöz. A népszövetségi elv pedig, hogy a támadó fél ellen forduljanak a hatalmak, ma kevésbé vihető keresztül a gyakorlatban, mint valaha. Ez a mai háború természetéből folyik; a mai hadifelszerelés hozza magával, hogy a jövő háború minden eddiginél gyorsabb ütemben fog kitörni, sokak szerint a hadüzenet teljes mellőzésével s alighanem a legnagyobb álnoksággal. Így az a hatalom, amely netán meg akarná várni azt, hogy melyik lesz a többiek közül a támadó fél, hogy aztán ellene forduljon, már eleve elkésett a hatásos, sikerrel kecsegtető akciótól. Így hát az a kormány, amely tudja mit akar, valóban nem tehet egyebet, mint előre elhatározni, kik ellen akar adott esetben háborút viselni, kiépíteni szövetségeseit és arra bízni magát, hogy majd a cenzura és a propaganda eszközeivel közvéleményét úgyis meggyőzheti arról, hogy az illető állam volt a támadó. Russell aztán az izolacionizmus politikáját veszi bírálat alá. Ez nevezetesen Britannia szempontjából valóban kitűnő elv volt — a múltban, akkor, amikor a tengeri haderő teljes biztonságot nyújtott a szigetország inváziója ellen. De, (mint többek közt Madariaga is hangsúlyozta), Britanniának ez a boldog ideje ma már végképp a múlté, hiszen különben is alig volna érthető, hogy beadta derekát Olaszországgal szemben az abessziniai kérdésben. A légi haderővel szemben ma tehetetlen a vízi haderő. Így Európára nézve az izolacionizmus politikája már végképp fantazmagória lett; gyökeresen más azonban Amerika helyzete, mert a haditechnika mai állása szerint az Atlanti Óceán még mindig elegendő távolság ahhoz, hogy közvetlen inváziótól nem kell tartania. Ha tehát sikerül, mondja Russell, a háború kitörését bármily eszközökkel, ha török-szakad, elhárítani addig, amíg az egyre fejlődő haditechnika már Amerikát is a közvetlen meglepetésszerű légi támadás veszélyzónájába hozza, akkor ezzel megvan a remény arra is, hogy a jövő világháborúja egyszer s mindenkorra kiküszöböltessék. Mert akkor az Egyesült Államok is kénytelenek volnának szakítani eddigi izolacionista politikájukkal, ez pedig oly hatalmi túlsúlyt jelentene az Egyesült Államokkal szövetségbe kerülő hatalmak javára, mellyel szemben reménytelen volna a háborúviselés. *Mert a háború nem tör ki olyan esetben, amikor az egyik fél túlreje vitán fölül áll, hanem csak akkor, ha mindkettő körülbelül egyforma erős, de nemzeti önhittségből mindegyik úgy véli, hogy győzni fog. Így volt ez 1914-ben.*

Russell könyvének fejezetei oly tartalmasak, a világ létproblémáinak oly tömkelegét vetik fel, hogy szinte lehetetlen a jelen ismertető tanulmány keretében kellő arányban foglalkozni valamennyivel. A hatalmak mai politikai irányzatairól megállapítja, hogy egytől-egyig alkalmatlanok a háborús veszély elkerülésére; aztán áttér az elvi háború kérdésére, arra a felfogásra, hogy — bármily szörnyű a háború — lehetnek, sőt vannak elvi célok, melyek-

ért érdemes vállalni. Russell szerint nem érdemes. Mert ugyan mi marad meg az elvekből amelyekért, helyesebben amelyeknek hirdetése mellett, a nemzetek háborúba mennek? Már a világháborúban is az történt, hogy az antant részéről egy elv, egy nemes cél szerepelt: a katonák milliói azt hitték, hogy a militarizmus ellen mennek harcba. «War to end war» — háború a háború kiirtására, ez volt a jelmondat, amelyetől hivatve életüket áldozták. A fegyverszünet után pedig a szép wilsoni elvek hangztatása mellett láttak hozzá a győzők a békeszerződések megalkotásához; az volt az elv, hogy minden nemzet helyet találjon a nap alatt, hogy mindegyiknek megadassék az önrendelkezési joga. És az eredmény? A németek, osztrákok, magyarok milliói kerültek idegen uralom alá.

A jövő háborúja pedig, az időközben még hihetetlen mértékben tökéletesedett harci eszközök, tömegirtó találmányok révén, még kevésbé jogosít arra, hogy valami jót is reméljünk tőle. Még a győzelemnek is oly szörnyű volna az ára, hogy az minden képzeletet felülmul; még a legkedvezőbb esetben is csak egy minden eddiginél kíméletlenebb katonai parancsuralom kerülhetne ki belőle győztesként. Russel végeredményben csakis a leszerelés politikáját ajánlja; mint angol, elsősorban hazája nevében követeli, még akkor is, ha az egyelőre csak egyoldalú. Természetesen ez egyértelmű Britannia imperiálista gyarmati politikájának feladásával. Britannia tehát koronagyarmatait adja nemzetközi kezelésbe! Russell erre nézve részletekre menő tervet ajánl. «Csak meg kell szoknunk a gondolatot, hogy nem leszünk többé nagyhatalom». Hogy a gyengeség politikája sem *abszolút* veszélytelen, azt elismeri; de ez a veszély elenyésző ahhoz, amelyet még a netán győzelemmel járó világháború is elkerülhetetlenül magában hord. Ime, Dánia, Norvégia, Svédország világviszonylatban gyengék, csaknem fegyvertelenek; mégis sokkal régebben élvezik a béke áldásait, mint bármely más nemzet. Sőt, éppen ezért élnek békében, sőt — gyarmatok nélkül is — kedvező gazdasági helyzetben. Gyengeségükben van az erejük; a hatalmas, militarista Németország sem gondol arra, hogy a gyenge dán szomszédot felfalja, pedig megtehetné. Hogy aztán egy távolabbi perspektívában a világbéke hogyan volna biztosítható, ez a kérdés, noha az akut háborús krízis problémája mellett egyelőre eltörpül, mégis felmerül Russell könyvében. Elengedhetetlennek tartja, hogy a világ összes nyersanyagai nemzetközi tulajdonba vétessenek; végső fokon pedig a modern hadifelszerelést, légihaderőt, az egész vegyipart és minden ezentúl feltalálható harcieszközt nemzetközi fórum alá rendelve képzel, úgyhogy a nemzetek hadseregei mindössze a belső rend fönntartását célozhassák. Igaz, ennek a leendő nemzetközi szervezetnek is megvannak a veszélyei; elképzelhető, hogy a nemzetközi haderő egy katonai oligarchiát teremt, mely esetleg visszaél hatalmával; ez elkerülhetetlenül folyik a hadászati technika, a háborús eszközök hallatlan, egyre fokozódó fejlettségéből. Ám a múltban is megvolt ez a veszély; és mindig probléma volt, hogy egy nemzet, egy állam kormánya, parlamentje hogyan tartsa meg az uralmat a saját hadiereje, katonasága fölött. Mégis azt látjuk, hogy sikeresen oldották s oldják meg a nemzetek parlamentáris kormányai ezt a nehéz kérdést: kezükben tudták s tudják tartani saját katonai erejüket. Így korántsem elképzelhető, hogy egy leendő nemzetközi fórum, egy új, más alapokra épített Népszövetség is harmóniában tudjon működni a saját nemzetközi hadseregével, melynek hivatása az lesz, hogy a nemzetközi törvényeknek, parlamentnek, ha kell fegyveres erővel is érvényt, tiszteletet tudjon szerezni.